

УДК 377.091:343.81(477)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.329095>

Роман Петренко, аспірант кафедри

загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3441-5713>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО НАВЧАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються особливості організації професійно-технічного навчання у пенітенціарних закладах України; наголошується на його важливості для виправлення та ресоціалізації правопорушників. Виокремлено два його види, які реалізуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби (навчання у професійно-технічних центрах; навчання на виробництві установи). Увиражено позитивні аспекти здобуття професійно-технічної освіти особами, позбавленими волі (безкоштовне здобуття робітничої професії відповідно до покликання, інтересів і здібностей; забезпечення успішної адаптації після звільнення; задоволення потреб виправних колоній у кваліфікованих робітничих кадрах).

Проаналізовано права та обов'язки засуджених, які здобувають професійно-технічну освіту у навчальному центрі виправної колонії.

Виокремлено та схарактеризовано три основні форми професійно-технічного навчання засуджених (індивідуальна; бригадна; курсова). Наголошено на тому, що безкоштовне навчання, опанування певних спеціальностей в умовах виправних колоній завдяки піклуванню держави підтверджують її турботу про майбутнє засуджених, що, зі свого боку, увиразнює гуманізм сучасної вітчизняної кримінально-виконавчої політики.

Ключові слова: пенітенціарні заклади; професійно-технічне навчання; освіта; засуджені; правопорушники; освітній процес; навчальна діяльність; виправлення; ресоціалізація; кримінально-виконавча політика України.

Літ. 6.

Roman Petrenko, Postgraduate Student of the

General Pedagogy and Preschool Education Department,

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3441-5713>

PECULIARITIES OF VOCATIONAL TECHNICAL EDUCATION AND TRAINING OF CONVICTS IN PENITENTIARY INSTITUTIONS OF UKRAINE

The article highlights peculiarities of the organization of vocational technical education and training in penitentiary institutions of Ukraine; it emphasizes its importance for the correction and resocialization of offenders. There have been distinguished two types, which are implemented in institutions of the State Penitentiary Service (education and training in vocational technical centres; training at the production facility of the institution). There have been emphasized positive aspects of obtaining vocational technical education by persons deprived of their liberty (free learning of a trade in accordance with their vocation, interests and abilities; ensuring successful adaptation after being released; meeting the needs of corrective colonies in qualified workers).

There have been analyzed the rights and obligations of convicts who are pursuing vocational technical education and training in the training centre of a corrective colony.

There are three main forms of vocational technical education and training of convicts that have been identified and characterized (individual; brigade-based; course-based). It is emphasized that free training, gaining certain specialties in the conditions of corrective colonies due to the care of the state, confirms the state's concern for the future of convicts, which in turn expresses the humanism of today's penal policy in Ukraine.

Keywords: penitentiary institutions; vocational technical education and training; education; convicts; offenders; educational process; educational activity; correction; resocialization; penal policy of Ukraine.

Актуальність проблеми. У ст. 53 Конституції України на законодавчому рівні закріплено рівність доступу до освіти кожному громадянину нашої незалежної демократичної держави. Реалізація зазначеного права особливо важлива для осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, де законодавством для них передбачено численні правообмеження. Тому право на освіту є незаперечним підтвердженням того, що держава вірить у їхнє виправлення та подальшу успішну ресоціалізацію, насамперед шля-

хом освіти. Адже вона є найважливішою сферою людської діяльності, тим соціальним інститутом, через який передаються і реалізуються базові культурні цінності, які сприяють розвитку суспільства.

Освіта засуджених має специфічні особливості. Її мета – не тільки надавати певні знання, а й активно впливати на формування світогляду правопорушників, їхніх моральних якостей, позитивних мотивів соціально корисної діяльності, поваги до прав, законних інтересів, честі й гідності інших громадян. Крім того, підвищення освітнього рівня поз-

бавлених волі розвиває у них цілеспрямованість, вміння долати труднощі, позитивне ставлення до них.

Як відомо, найпоширенішими видами освіти засуджених у пенітенціарних закладах є загальноосвітня та професійно-технічна. Зауважимо, що нова концепція професійно-технічної освіти ув'язнених передбачає створення загальноосвітньої бази підготовки і розширення профілю спеціальної підготовки, що уможливить розвиток здібностей і постійне оновлення уже здобутих знань. Мета професійно-технічної освіти засуджених включає удосконалення зв'язків між системою підготовки кадрів і виробництвом із тим, щоб здобувачам професії у виправних установах було гарантовано працевлаштування після звільнення з місць позбавлення волі. Пріоритет професійної освіти в місцях позбавлення волі має стати "одним із ключових елементів режиму засуджених і провідним компонентом у їхній ресоціалізації", про що йдеться в ухвалених Україною у 2006 р. Європейських пенітенціарних правилах. Також у цьому документі передбачено, що кожна виправна колонія (ВК) зобов'язана надати всім ув'язненим доступ до максимально всебічних освітніх програм, відповідно до індивідуальних потреб та прагнень засуджених.

Оскільки головним продуктом сучасної політики виконання покарань в Україні визнано людину, яка спроможна правомірно жити у суспільстві, а ресоціалізація засуджених постає головною кінцевою метою функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, остільки питання організації професійно-технічного навчання як основного із засобів виправлення й ресоціалізації засуджених видається нам своєчасним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам організації загальноосвітнього та професійно-технічного навчання у сучасних пенітенціарних закладах присвятили свої наукові публікації В. Павлов, М. Пузирьов, С. Сюр, С. Царюк та ін.

Так, дослідник М. Пузирьов наголошує, що бажання засудженого навчатися відображає рішучу зміну ним своїх колишніх негативних установок. Навчання у місцях позбавлення волі, на думку дослідника, – засіб не лише виправного впливу, а й забезпечення соціальних потреб індивіда після звільнення. Крім того, автор увиразнює величезну роль освіти під час диференціації й індивідуалізації виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк [4, 214]. До речі, науковець С. Царюк пропонує відмінний від освіти критерій диференціації засуджених. Він радить організовувати їхнє професійне навчання індивідуально, з урахуванням бажань і ще перед направленням до відповідної установи виконання покарань (за винятком осіб, яким призначено відбування покарання в установах максимального рівня безпеки). Це, як зауважує С. Царюк, дасть змогу враховувати наявну у засудженого професію або його бажання отримати якийсь фах, природно, з огляду на ліміт криміналь-

но-виконавчої системи. Такий підхід стимулював би і прагнення засудженого до виправлення, звільнення й нормального життя в суспільстві [4, 101].

Дослідник С. Сюр, розглядаючи особливості правового регулювання професійно-технічної освіти, акцентує, що в умовах позбавлення волі вона сприяє розвитку особи, збільшенню обсягу її знань про закономірності розвитку природи і суспільства, розширенню меж світогляду, залученню засуджених до досягнень науки й техніки, безпосередньо впливаючи на виховання злочинців, адже у ВК навчання нероздільно пов'язане з вихованням [5, 158]. В. Павлов також наголошує на тому, що професійно-технічне навчання є дієвим засобом розвитку особистості, підвищення її загальноосвітнього і професійного рівня, формування у неї позитивних якостей. Стосовно змісту освітньої діяльності або процедури навчання, то в цих питаннях В. Павлов обмежується висвітленням базових документів, які регламентують діяльність навчальних центрів при кримінально-виконавчих установах закритого типу [3, 115].

Після опрацювання наукових першоджерел автор з'ясував, що питання освіти засуджених загалом та професійно-технічної освіти зокрема у контексті розвитку вітчизняної пенітенціарної системи є актуальним і нагальним, що потребує першочергового розв'язання. Тому метою нашої наукової розвідки є розкриття особливостей організації професійно-технічного навчання у сучасних пенітенціарних закладах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організація професійно-технічного навчання засуджених здійснюється відповідно до законів України "Про освіту", "Про професійно-технічну освіту", Положення про професійно-технічний навчальний заклад, Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах, а також згідно із прийнятою у 2021 р. Концепцією Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022–2027 рр. Зазначимо, що Концепція спрямована на "модернізацію системи професійно-технічної освіти відповідно до сучасних потреб ринку праці, міжнародних стандартів і практик для забезпечення реалізації права громадян на якісну та доступну професійно-технічну освіту, створення умов для формування і розвитку актуальних професійних компетентностей особи, що необхідні для її успішної професійної діяльності та самореалізації" [1].

Умови ефективної організації та реалізації професійно-технічного навчання засуджених законодавчо відрегульовано у статті 126 Кримінально-виконавчого кодексу України, а також увиразнено у спільних наказах Міністерства освіти й науки України та Державного департаменту України з виконання покарань.

У сучасному вітчизняному нормативно-правовому законодавстві професійно-технічне навчання

не визнається обов'язковим (на відміну від повної загальної середньої освіти). Проте у практиці діяльності сьогодишніх ВК відсутні факти звільнення засуджених, які під час відбування покарання не набули якоїсь робітничої спеціальності.

Чинні нормативно-правові акти України проголошують реалізацію професійно-технічної освіти засуджених відповідно до освітньо-професійних програм вітчизняного Міністерства освіти й науки, загальних освітніх стандартів і програм, з урахуванням специфіки тих, хто навчається, режимних умов, вимог і правил виправної колонії. Зазначене професійно-технічне навчання ув'язнених як найбільш ефективний різновид їх фахової освіти сприяє успішній адаптації після завершення терміну покарання.

Відстежено два види професійного навчання засуджених в установах Державної кримінально-виконавчої служби: а) у навчальних центрах; б) на виробництві установи.

У навчальних центрах, що є державними професійно-технічними навчальними закладами першого або другого атестаційного рівня, засудженим надають первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення фахової кваліфікації. Ініціюють створення, реорганізацію та ліквідацію таких навчальних центрів МОН України разом з іншим органом виконавчої влади та ДПтС України. Зазначений заклад має на меті реалізувати право засуджених на здобуття професії відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей, забезпечити успішну адаптацію ув'язнених після звільнення, а також задовольнити потреби виправних колоній у кваліфікованих робітничих кадрах.

Питання навчально-виробничої діяльності у Центрі регулюються відповідними Положенням про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах та іншими законодавчими актами у царині професійно-технічної освіти. При цьому обов'язково враховуються особливості функціонування Центру, вимоги КВК України, Правила внутрішнього розпорядку виправних колоній, а також робочі навчальні плани і програми, розроблені Центром на основі Типових навчальних планів та програм, затверджених у встановленому порядку.

Засуджених приймають до Центру на основі ліцензованого обсягу Типових правил прийому до професійно-технічних навчальних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти й науки України від 14 травня 2013 року № 499 [2] відповідних регіональних органів управління освітою та територіальних органів управління ДПтС України.

Зарахування ув'язнених до навчального Центру відбувається на підставі їх особистої заяви та з урахуванням медичних та вікових показань до обраного фаху, після ухвалення спільного наказу Центру й виправної колонії. Навчальні групи з теоретичної підготовки включають 10–20 осіб, а з виробничого навчання – 5–10 осіб.

Форми виробничого навчання, обрані Центром, визначаються специфікою професії та можливістю повного виконання навчальних планів і програм. Керують виробничою практикою у майстернях або на підприємстві установи майстри виробничого навчання.

Перелік прав ув'язнених, які здобувають освіту в Центрі охоплює: а) відповідні умови навчання за обраним фахом; б) опанування професії за індивідуальною програмою; в) безпечні умови навчання та праці; г) захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, зокрема, і з боку персоналу виправної колонії при порушенні прав або приниженні честі та гідності засуджених; консультації, додаткові заняття та інші форми необхідної педагогічної допомоги.

Не менш суттєвим постає і перелік зобов'язань тих правопорушників, які є учнями зазначеного Центру: 1) неухильне дотримання правил поведінки, визначених кримінально-виконавчим законодавством України; 2) реалізація вимог навчальних програм і систем контролю знань, умінь, навичок; 3) сумлінне й систематичне оволодіння знаннями, практичними навичками, фаховою майстерністю; 4) підвищення загального культурного рівня; 5) відвідування всіх навчальних занять (і за індивідуальним графіком); 6) виконання вимог статуту і правил внутрішнього розпорядку Центру; 7) дотримання правил охорони праці та техніки безпеки протягом практичного навчання і виробничої практики; 8) бережливе ставлення до навчального й інвентарного обладнання освітньо-виробничого процесу у Центрі професійно-технічного навчання.

Повторимо, що фахова підготовка засуджених у виправних колоніях насамперед передбачає забезпечення потреб виробничих підприємств у кваліфікованих робітничих кадрах, а також соціальну адаптацію позбавлених волі, особливо після їх звільнення, та уможливлення майбутнього працевлаштування за набутою професією. Такі безкоштовне навчання, опанування певних спеціальностей в умовах виправних колоній завдяки піклуванню держави підтверджують її турботу про майбутнє засуджених, що, зі свого боку, увиразнює гуманізм сучасної вітчизняної кримінально-виконавчої політики.

Виділимо три головні форми професійного навчання на виробництві: 1) індивідуальна; 2) бригадна і 3) курсова. Із метою засвоєння обов'язкових спеціальних, загальнотехнічних та інших навчальних курсів у межах однієї чи кількох споріднених професій учнів, котрі навчаються бригадним або індивідуальним методом, об'єднують у навчальні групи.

Завершуючи, узагальнимо роль професійно-технічної освіти в умовах позбавлення волі у сучасних виправних колоніях. По-перше, навчання засуджених відволікає від шкідливої бездіяльності й марнування часу, а це мотивує їх до переосмислення життєвих позицій. По-друге, освіта в місцях утримання злочинців сприяє формуванню їхніх інтере-

сів і потреб. По-третє, освітній процес загалом забезпечує досягнення комплексної мети персоналу виправної колонії – нерозривного поєднання навчального й виховного чинників. Нагадаємо, що найважливіше в умовах ізоляції перевиховання особистості ув'язненого передбачає усунення негативних і формування суспільно корисних ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб шляхом підвищення освітнього рівня. І насамкінець, велике значення професійно-технічної освіти засуджених полягає у полегшенні адаптації останніх до умов майбутнього життя на волі.

Додамо, що фахівці, котрі відстежують засоби вдосконалення якості освітніх послуг для засуджених, закликають до створення належної навчально-методичної та матеріально-технічної бази, сучасний стан якої, на жаль, часто унеможливорюють повне забезпечення потреб загальноосвітніх навчальних закладів при установах Державної кримінально-виконавчої служби України. У цьому контексті видається необхідною тісна взаємодія органів та установ вітчизняного Департаменту з регіональними органами управління освітою.

Висновки. Доходимо закономірного висновку, що здійснюване з метою сприяння їх особистісному розвитку та виправленню, забезпечує утримуванню у ВК систему знань про закономірності розвитку природи, суспільства, розширення меж світогляду, активізацію інтелектуального потенціалу, ознайомлення з найновішими досягненнями науки і техніки, а також безпосередній виховний вплив на засуджених, що, на нашу думку, найважливіше – кардинальну зміну їхніх свідомості, переконань, цінностей, звичок, поведінки тощо. Упродовж навчання правопорушники набувають таких позитивних якостей, як дисциплінованість, цілеспрямованість, уміння раціонально використовувати свій час та долати перешкоди, відповідати за власні вчинки, поважати гідність іншої особи тощо.

А отже, постає доцільним при організації освітнього процесу в умовах позбавлення волі творчо використовувати сучасні наукові здобутки, передовий зарубіжний досвід та найбільш ефективні практичні перевірені навчально-виховні методики. Надання засудженим можливості широкого вибору освітніх напрямів має максимально мотивувати ув'язнених до рішучого переосмислення колишніх злочинних поведінки та свідомості. У зазначеному контексті педагоги-пенітенціарії покликані ефективно реалізовувати як формальні, так і неформальні й інформальні різновиди освіти, поширені у сучасному демократичному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022–2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-%D1%80#Text>
2. Наказ Міністерства освіти і науки України № 499 “Про затвердження Типових правил прийому до закладів

професійної (професійно-технічної) освіти України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-13>

3. Павлов В.Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 230 с.

4. Пузирьов М.С. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації й індивідуалізації виконання покарання. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 123. С. 207–215.

5. Сюр С.В. Правове регулювання професійно-технічної освіти засуджених до позбавлення волі. *Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових статей. Юридичні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. № 3. С. 158–164.

6. Царюк С.В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 230 с.

REFERENCES

1. Kontseptsiiia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy rozvytku profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na 2022–2027 roky [Concept of the state targeted social program for the development of professional (vocational technical) Education for 2022–2027]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 499 “Pro zatverdzhennia Typovykh pravyl pryomu do zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity Ukrainy” [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 499 “On Approval of the Standard Rules for Admission to Vocational (Vocational and Technical) Education Institutions of Ukraine”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-13> [in Ukrainian].
3. Pavlov, V.G. (2015). Kryminalno-vykonavchi zasady zabezpechennia personalom Derzhavnoi penitentsiamoi sluzhby Ukrainy vykonannia pokaran u vydi pozbavlennia voli [Criminal and Executive Principles of Ensuring the Execution of Sentences in the Form of Deprivation of Liberty by the Personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia, 230 p. [in Ukrainian].
4. Puzyriov, M.S. (2013). Zahalnoosvitnie i profesiino-tekhniche navchannia zasudzhenykh do pozbavlennia voli na pevnnyi strok yak forma dyferentsiatsii y individualizatsii vykonannia pokarannia [General education and vocational training of prisoners sentenced to imprisonment for a certain period as a form of differentiation and individualization of the execution of punishment]. *Problems of legality*. Issue 123, pp. 207–215. [in Ukrainian].
5. Sur, S.V. (2010). Pravove rehuliuвання profesiino-tekhnichnoi osvity zasudzhenykh do pozbavlennia voli [Legal regulation of vocational education of prisoners sentenced to imprisonment]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University: Collection of scientific articles. Law sciences*. Zaporizhzhia, No. 3, pp. 158–164. [in Ukrainian].
6. Tsariuk, S.V. (2009). Kryminalno-vykonavcha kharakterystyka zasudzhenykh, yaki vidbuvaiut pokarannia u vpravnykh koloniakh maksymalnoho rivnia bezpeky [Criminal and executive characteristics of prisoners serving sentences in maximum security correctional colonies]. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk, 230 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.03.2025